

Нада М. Радушки*

Институт за политичке студије, Београд

ЗАШТИТА И ОЧУВАЊЕ ЈЕЗИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА ЕТНИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА У СРБИЈИ**

Сажетак

Рад се бави питањем очувања језичког идентитета припадника етничких заједница у контексту мултиетничности становништва Србије, са циљем да укаже на значај службене употребе језика и писма као једног од кључних мањинских права, али и на значај вишејезичности у циљу успешног и одрживог концепта мултикултурализма. На сложен етнолингвистички мозаик Србије указују и емпиријска истраживања и појава већег или мањег непоклапања националне и језичке припадности присутна код готово свих етничких заједница услед демографских, социо-културних и политичких разлога. Језички плурализам, као позитивна одлика модерних мултиетничких држава, захтева правно-политичке механизме заштите матерњег језика у циљу успешне интеграције националних мањина у друштво. У раду се проучавају и најважнији међународни механизми очувања, унапређења и службене употребе мањинских језика, као и национална регулатива Србије којом је уређено остваривање индивидуалних и колективних права националних мањина у складу са европским правним тековинама.

Кључне речи: етничке заједнице, матерњи језик, службена употреба језика и писма, попис становништва, алтерофонија, међународни уговори, национално законодавство, Србија

---

* Електронска адреса ауторке: nada.raduski@ips.ac.rs

** Рад је реализован у оквиру пројекта (број 179009) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Геополитичке промене, демографски и миграциони токови, глобализацијски и евроинтеграцијски процеси на почетку 21. века битно утичу на стабилност држава и положај националних мањина, а у исто време представљају изазов очувању националног и језичког идентитета. У контексту одрживости концепта мултикултуралности Србије, вишејезичност становништва има посебан значај и постаје предмет интересовања научне и шире друштвене јавности. Статус и права националних мањина у оквиру политике мултикултурализма подразумева грађанску државу, демократске институције економског и правног система, као и поштовање језичке и културне разноликости, што све омогућава остварење и унапређење основних људских и мањинских права, толеранцију и једнакост.

У етнички и културно хетерогеним друштвима, функционалност државе у великој мери зависи од њених могућности и способности да управља том разноликошћу. У таквим државама коегзистирају и мешају се различити идентитети, као што су национални, језички, верски, културни и други, а циљ државне мањинске политике јесте да креира амбијент у коме се они могу слободно развијати и мењати, заштитити, очувати и унапредити, као и да припадници различитих лингвистичких и културних заједница буду третирано као равноправни грађани уз пуно поштовање њихових мањинских права. Политика мултикултурализма има за циљ неговање различитости, али у исто време и друштвену хомогеност и стабилност, што би стремиле ка већој социјалној правди, једнакости свих грађана и успешнијој интегрисаности националних мањина у друштво.¹ Језик чини главну компоненту културног идентитета, има кључну улогу у дефинисању националног питања, а своје утемељење често налази у актуелним друштвеним и политичким приликама. Многи научници су јединствени у ставу да развијање и заштита матерњег језика путем културе, образовања и информисања и стална међусобна комуникација доприноси јачању националног духа, очувању нације и националног идентитета.²

У Србији живе многобројне националне мањине које се разликују по бројним, између осталог, и лингвистичким карактеристикама, па проучавање језичког идентитета етничких заједница и социодемографских трендова добија све већи научни значај. Заштита мањинских и регионалних језика и права на њихово

1) Више о мултикултурализму: Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, Oxford, 1995; Andrea Semprini, *Multiculturalizam*, CLIO, Beograd, 1999; Bhikhu Parekh, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard UP, Harvard, 2002.

2) Elie Kadrurie, *Nationalism*, Blackwell, Oxford & Cambridge, 1994, стр. 58.

коришћење и унапређење, доприноси очувању мултикултуралности, вишејезичности и културне традиције у Србији.

1. ЈЕЗИЧКИ ИДЕНТИТЕТ У КОНТЕКСТУ МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ СРБИЈЕ

У вишенационалним и вишејезичким срединама јасније сагледавање етничке структуре становништва базира се у знатној мери на матерњем језику који представља једно од најзначајнијих етнокултурних и пописних обележја. Квантитативни аспект, односно бројност лица која говоре поједине језике, као и анализа просторне дистрибуције језичких модалитета, има битан утицај за реализацију мањинских права у различитим сферама друштва, као и за доношење адекватних мера мањинске, миграционе, популационе и других државних политика и стратегија. Постојање великог броја етничких заједница у Србији који говоре различитим језицима најбоље илуструје диверзитет и мултијезичност друштва, због чега је неопходно да буде покривено статистичким и анкетним истраживањима.³

У науци, појам матерњег језика је вишезначан и може се користити у различитим значењима: матерњи језик као језик које је лице прво научило, језик који најбоље зна, језик који најчешће користи, језик са којим се идентификује (интерна идентификација) или са којим га други идентификују (екстерна идентификација). Социолози и лингвисти се залажу за право на самоидентификацију.⁴

У пописно статистичкој пракси Србије питање о матерњем језику било је укључено у садржај свих пописа после Другог светског рата, а дефиниција, критеријуми и методологија се, хронолошки посматрано, нису значајније мењали.⁵ Према методолошкој концепцији, матерњи језик се дефинише као „језик који је неко лице научило да говори још у раном детињству, односно језик који лице сматра својим матерњим језиком ако се у домаћинству говорило

3) Према препорукама Уједињених нација којима се усмерава спровођење пописа, држављанство и земља/место рођења спадају у обавезна обележја, а матерњи језик, националност и религија у факултативна обележја. Свака држава у складу са својим потребама одлучује која од тих питања ће бити инкорпорирана у попис.

4) Tove Skutnabb, *Bilingualism or not: The Education of Minorities*, Multilingual Matters LTD, Clavedon 1984, стр. 18.

5) Према међународним препорукама, мултијезичне државе могу прикупљати податке о следећим језицима: матерњи језик (језик који је лице научило да говори још у најранијем детињству), главни језик (језик којим лице најбоље влада), језик којим најчешће говори у кући или на послу, и знању језика (способност говорења једног или више језика).

више језика.”⁶ За разлику од дефиниције, коначне класификације матерњег језика константно су се модификовале и проширивале. Бурне геополитичке промене почетком 21. века утицале су и на појаву нових језика, па су у складу с тим и класификације матерњег језика биле све екстензивније. Тако је у званичну класификацију уведен босански, цинцарски и кинески језик (2002), а касније још шест језика: црногорски, буњевачки, јерменски, горански, шокачки и шопски (2011) аналогно променама у класификацији националне припадности. Појава нових националности или садржинска промена истих модалитета услед политичких одлука или методолошких решења имали су за последицу и промењену класификацију језика, а самим тим и теже праћење и компарирање података по пописима. Без обзира на извесна ограничења, резултати пописа пружају важне информације о саставу становништва према матерњем језику, променама и трендовима, процесима асимилације појединих етничких заједница, као и степену алтерофоније, односно етнофоније приликом декларисања. Ипак, треба имати у виду да пописно изјашњавање о матерњем језику, поред тога што пружа слику о језичком идентитету грађана, истовремено указује и на непоузданост те слике што је „неизбежна последица давања предности симболичкој над комуникацијском функцијом језика.”⁷ Због тога, истраживање ове проблематике отворило је питање преиспитивања односа између појмова матерњег и првог језика (који се често користе као синоними), као и неопходност да се у националним пописима прикупљају подаци не само о матерњем, већ и о говорном језику и сличним језичким варијететима.

1.1. Емпиријска истраживања – попис 2011.

Резултати последњег пописа исказани су за 17 различитих језика који се најчешће говоре у Србији, а које најмање 2.000 лица сматра својим матерњим језиком, и по први пут су пописни обрасци били и на језицима националних мањина, као и енглеска верзија. Питање о матерњем језику једно је од незаобилазних питања у попису јер је изјашњавање базирано на објективнијим елементима него национална припадност, па добијени подаци илуструју не само језичко самоодређење становништва, већ и јасније сагледавање етничке слике Србије.⁸

6) Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Вероисповест, матерњи језик и национална припадност*, Методолошке напомене, књига 4, Републички завод за статистику, Београд, 2013, стр. 13.

7) Владимир Ђурић, Дарко Танасковић, Драган Вукмировић, Петар Лађевић, *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, Републички завод за статистику, Београд, 2014, стр. 79.

8) Светлана Радовановић, „Етничке структуре и матерњи језик становништва“, у: 266

Од укупно 7,2 милиона становника Републике Србије (без података за Косово и Метохију) за српски матерњи језик се декларисало 6,3 милиона (88,1%), на другом месту је мађарски језик (243,1 хиљада или 3,4%), затим босански (138,9 хиљада или 1,9%) и ромски (100,7 хиљада или 1,4%), док сви други језици партиципирају појединачно са мање од 1% (табела 1).

Табела 1: Етнојезичка структура становништва Србије (без КиМ), 2011.

Матерњи језик	Укупно	
	Број	%
Укупно становника	7 186 862	100,00
Српски	6 330 919	88,09
Албански*	10 040	0,14
Босански	138 871	1,93
Бугарски	13 337	0,19
Буњевачки	6 835	0,10
Влашки	43 095	0,60
Мађарски	243 146	3,38
Македонски	12 706	0,18
Немачки	2 190	0,03
Ромски	100 668	1,40
Румунски	29 075	0,40
Руски	3 179	0,04
Русински	11 340	0,16
Словачки	49 796	0,69
Словеначки	2 269	0,03
Хрватски	19 223	0,27
Црногорски	2 519	0,04

Извор: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији: Вероисповест, матерњи језик и национална припадност*, Републички завод за статистику, књига 4, 2013.

Напомена: Разлику до укупно чине остали језици, неизјашњени и непознато.

* Непотпун обухват због бојкота пописа већине припадника албанске националне мањине

Лингвистичка структура становништва у високом степену се поклапа са националном структуром Србије у истој пописној години.⁹ Поред наведених, изражену језичку хетерогеност илуструју и бројни други језици будући да у Србији живи преко 30 етничких заједница које говоре различитим језицима.

Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991 (ур. Светлана Радовановић), Савезни завод за статистику, Институт друштвених наука, Београд 1995, стр. 204-206.

9) Више о етничкој структури видети: Нада Радушки, „Национална припадност становништва Србије по попису 2011. године”, *Српска политичка мисао*, бр. 1, 2013, стр. 11-28.

Просторни размештај популације Србије према матерњем језику под непосредним је деловањем бројности и територијалне дистрибуције становништва према националној припадности условљене популационом и миграционом динамиком, комплексним географским, историјским, политичким и другим чиниоцима. На основу демографске анализе која недвосмислено указује на језички плурализам Србије могуће је сагледати само део актуелних процеса, док су за дубља проучавања феномена језичког идентитета неопходна социолошка и анкетна истраживања. Пописни подаци исказани су у складу са Уредбом о номенклатури статистичко територијалних јединица¹⁰, по којој је Србија подељена на две територијалне целине: Србија-север и Србија-југ. У оквиру прве, налази се Београдски регион и регион Војводине, док јужну Србију чине регион Шумадије и Западне Србије, регион Јужне и Источне Србије и регион Косова и Метохије (без података). Сваки регион обухвата одређени број области (бивши окрузи) у оквиру којих су класификоване општине.

Анализа заступљености матерњих језика са аспекта нижих територијалних јединица показује разлике међу регионима условљене бројним и комплексним узајамно повезаним факторима. Од укупног броја лица која су се декларисала за српски као матерњи језик највећи део је сконцентрисан у региону Шумадије и Западне Србије (29,3%), а најмањи у региону Јужне и Источне Србије (22,3%). Оваква дистрибуција условљена је првенствено величином региона (број становника), што није случај са другим матерњим језицима чији је размештај детерминисан етничким и културним факторима (табела 2).

---

10) Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица, *Службени гласник РС*, бр. 109/09 и 46/10.

Табела 2: Просторна дистрибуција матерњих језика, Србија (без КиМ), 2011 (%)

Матерњи језик	Република Србија	Србија север		Србија југ	
		Београдски регион	Војводина Регион	Шумадија и Зап.Србија	Јужна и Ист.Србија
Српски	100,00	24,87	23,47	29,12	22,54
Албански*	100,00	38,17	38,29	5,87	17,68
Босански	100,00	0,39	0,33	99,17	0,11
Бугарски	100,00	4,38	4,51	1,76	89,35
Буњевачки	100,00	0,15	99,80	0,03	0,03
Влашки	100,00	0,42	0,41	6,63	92,54
Мађарски	100,00	0,55	99,18	0,12	0,15
Македонски	100,00	37,56	29,07	11,42	21,95
Немачки	100,00	19,63	64,75	7,76	7,85
Ромски	100,00	18,86	27,25	11,06	42,83
Румунски	100,00	4,96	83,00	3,97	8,07
Руски	100,00	45,36	25,76	17,62	11,26
Русински	100,00	1,23	98,36	0,16	0,25
Словачки	100,00	3,60	95,91	0,25	0,24
Словеначки	100,00	49,80	27,77	10,49	11,94
Хрватски	100,00	15,68	75,83	4,45	4,05
Црногорски	100,00	32,12	47,36	11,95	8,57

* Непотпун обухват због бојкота пописа већине припадника албанске националне мањине.

Тако, лица која су се изјаснила за босански као свој матерњи језик искључиво су концентрисани у региону Шумадије и Западне Србије (99,2%) што је у корелацији са етничком хомогеношћу бошњачке националне мањине на овом делу територије. Слично је и са бугарским и влашким језиком будући да се лица која су навела бугарски (89,4%), или влашки језик (92,5%) концентрисани у региону Јужне и Источне Србије као етнички компактна национална мањина.

Становништво које се декларисало за мађарски (98,2%) и буњевачки матерњи језик (99,8%) готово у потпуности је скоцентрисано у региону Војводине што је и разумљиво имајући у виду да су на том простору и настањени припадници ових мањина, што важи у мањем проценту и за лица румунског (83%), русинског (98,3%), словачког (96%), хрватског (75,8%), и немачког матерњег језика (65%). Територијални распоред матерњих језика као што су ромски, македонски, црногорски, словеначки и руски одликује дисперзивност, односно чињеница да ни у једном региону немају натполовичну већину (преко 50%).

1.2. Етнофонија vs. алтерофонија

У оквиру сваке националне заједнице један број припадника приликом декларисања навео је неки други језик као свој матерњи,

па неподударност која у извесној мери постоји између језичке и етничке припадности (алтерофонија) последица је различитих етногенетских и асимилационих кретања, мешовитих бракова, политичких чинилаца и слично. Између националног и језичког нема потпуног поклапања будући да постоје етничке заједнице које немају свој језик, па етничка самоидентификација не значи увек и језичку.¹¹

Врло високо поклапање језика и националности (етнофонија) регистровано је код Бошњака, Словака и Мађара (преко 90%), док све остале мањинске заједнице бележе мању коинциденцију ова два етничка обележја. Истраживања показују да се припадници словачке и мађарске мањине у високом проценту изјашњавају за свој језик што је одраз успешне интегрисаности у већинско српско окружење, националне еманципације, добре мањинске организованости, али и планског културног деловања државе матице. Код бошњачко-муслиманске заједнице присутно је различито декларисање иако је у суштини реч о истом етничком корпусу, па су Бошњаци изјавили да им је матерњи језик босански, док су се Муслимани већином декларисали за српски, па тек онда за босански језик, што указује на превласт политичког фактора над лингвистичким критеријумима.

Појава алтерофоније је у негативној корелацији са бројношћу, а највећа је код малобројних и територијално дисперзивних етничких заједница. Од бројчано релевантних заједница, највећи степен алтерофоније бележе Црногорци (мање од 10% се декларисало за црногорски) који су се у огромној већини декларисали (мада је у пописну класификацију уведен црногорски језик) за српски језик.¹² Слична појава запажа се и кроз изражену алтерофонију Македонаца (42,8% се декларисало за македонски) и Бугара (само једна трећина се определила за бугарски) који не сматрају да је њихов национални идентитет доведен у питање изјашњавањем за српски као матерњи језик. Хрвати, упркос томе што су национално стабилни, у релативно малом проценту (30%) су навели хрватски као свој матерњи језик, исказујући на тај начин знатно мању потребу да се и језички национално одреде, па њихово изјашњавање узима у обзир језичку реалност средине у којој живе. Определивање одређеног броја лица за новоуведени буњевачки језик (6835 или 0,1%) одраз је симболичког историјско-политичког одвајања од хрватства

11) Другим речима, лингвистичке диференцијације не кореспондирају увек са етничким, тако да постојање етничке самобитности не значи и нужност и правно довољан услов за постојање језичке самобитности, баш као што у појединим земљама постоје и регионални језици. Stephen May, *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and The Politics of Language*, Routledge, New York, 2008, стр. 129.

12) Душан Ичевић, *Црногорска нација*, Форум за етничке односе, Београд, 1998, стр. 131.

и доминацију репрезентативне над комуникацијском функцијом језика, као и позиционирања појединих мањинских заједница у политизованој друштвеној стварности Србије.¹³ Алтерофонија је карактеристична и за бројчано релевантну ромску мањину (сваки трећи Ром се определио за неки неромски, најчешће српски језик) услед њихове просторне дисперзивности, неповољног друштвеног положаја, као и недовољно развијене свести о сопственом етнојезичком идентитету. Насупрот Ромима, код Влаха се управо на основу матерњег језика може доћи до реалније слике о њиховој бројности, имајући у виду да приликом изјашњавања чешће мењају националну него језичку припадност.¹⁴

Појаву алтерофоније није могуће утврдити код припадника појединих националних мањина који су се национално декларисали, али не и лингвистички (на пример, Муслимани, Ашкалије, Југословени), јер не постоји кореспондирајући језик. У контексту друштвених и политичких прилика, социодемографске структура становништва (полна, старосна, образовна, брачна и др.) налазе се у позитивној или негативној корелацији са степеном алтерофоније.¹⁵

У погледу језика, са аспекта права и положаја националних мањина, припадници мањинских заједница често се налазе између асимилације и гетоизације, јер уколико матерњи језик у потпуности замене другим, то води ка асимилацији, а ако су упућени само на свој језик и не познају језик државе у којој живе, искључују се из друштвених токова што води гетоизацији.¹⁶ Због тога је неопходно да припадници мањина поред свог познају и званични језик, па је решење у вишејезичности у оквиру које би коришћењем свог матерњег језика сачували сопствени језички идентитет, док би им истовремено познавање званичног језика омогућило бољу комуникацију и

13) Владимир Ђурић, Дарко Танасковић, Драган Вукмировић, Петар Лађевић, *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, нав. дело, стр. 76-79.

14) Илустрације ради, по попису 1953. године, број Влаха (28,0 хиљада) био је значајно мањи од броја лица која су изјавила да им је матерњи језик влашки (198,8 хиљада), што јасно имплицира да су Власи код изјашњавања о матерњем језику стабилнији него у етничком опредељењу. По попису 2011. године, та дискрепанција је мања јер се 43,1 хиљада декларисало за влашки језик, док је број Влаха у Србији износио 35,0 хиљада, Нада Радушки, „Међусобна детерминисаност националног и језичког идентитета - демографски аспект”, *Политичка ревија*, бр. 3, 2012, стр. 184-187.

15) На пример, карактеристично је да жене чешће мењају своју националност (наводећи националну припадност мужа), док је то ређи случај при декларисању о матерњем језику. Млађа популација је стабилнија у погледу етничког декларисања него по питању језика, док старија лица чешће мењају своју националност него језик. Лица са вишим нивоом образовања чешће се декларишу за неки други језик, а позитивна корелираност присутна је и код економске активности.

16) Ранко Бугарски, „Пред изазовима вишејезичности”, *Билтен*, Министарство за људска и мањинска права, бр. 4, Београд 2003, стр.16.

интегрисаност у друштво. Држава треба да успостави равнотежу између та два аспекта у циљу очувања и унапређења етнојезичке и културне разноликости. Мултикултурализам не може постојати без озбиљног утемељења у језику, јер као што појам мултикултурализма подразумева постојање више култура тако и језик у том контексту подразумева вишејезичност, али не само ону постојећу и спонтану, него институционализовану и програмски развијану путем мера језичке и образовне политике.¹⁷

2. НОРМАТИВНА РЕГУЛАТИВА ЗАШТИТЕ И УПОТРЕБЕ МАЊИНСКИХ ЈЕЗИКА

Етнолингвистички плурализам, као позитивна одлика савремених друштава, захтева правно-политичке механизме заштите језика у циљу успешне интеграције етничких заједница у друштво уз очување њихових етничких и културних особености.¹⁸ Једно од кључних права које имају припадници националних мањина, а гарантује се различитим међународним и националним правним актима, јесте право на употребу сопственог језика и писма, а односи се на коришћење матерњег језика у приватној, јавној и службеној сфери.

2.1. Међународни механизми

Савет Европе има велики утицај у регулисању мањинских права, као и бројне механизме заштите ради успостављања стандарда везаних за националне мањине. Први и једини међународни правни документ који се бави искључиво питањем очувања матерњег језика јесте *Европска повеља о регионалним или мањинским језицима* Савета Европе (1992).¹⁹ Важно је истаћи да Повеља нема за циљ заштиту мањина, већ првенствено заштиту језика и унапређење лингвистичке разноликости, а настала је из потребе за заштитом традиције и културног наслеђа Европе које сачињавају и бројни

17) У будућем периоду, по мишљењу лингвисте Бугарског, задатак је унапређење вишејезичности и напуштање мита о само једном језику - матерњем, као главног чувара колективног и индивидуалног идентитета. Ранко Бугарски, „Језик, мултикултурализам и интеркултурализам”, у: *Стање и перспективе мултикултурализма у Србији и државама региона* (ур. Војислав Становчић, Горан Башић), Српска академија наука и уметности, Институт друштвених наука, Београд 2016, стр. 111-118.

18) Генерална скупштина УНЕСКО-а прокламовала је *Дан матерњег језика* (1999), као сећање на студенте који су 21. фебруара 1952. године убијени у Бангладешу јер су протестовали што њихов матерњи језик није проглашен за званични.

19) Београдски центар за људска права, *Европска повеља о регионалним и мањинским језицима, Инструменти Савета Европе - људска права*, Београд, 2000.

мањински језици често угрожени из демографских, економских или политичких разлога.²⁰ У Повељи су наведена основна начела у вези са преузетим обавезама држава чланица, а то су признавање мањинских језика као израз културног богатства, стварање услова за њихову лакшу употребу у јавном животу, мере за унапређење употребе регионалних или мањинских језика у образовању, јавном информисању, кривичном поступку и грађанским парницама, управној власти, јавним службама, културним делатностима, и друго. Како се истиче, државе ће настојати да у областима које су традиционално или у знатном броју настањене припадницима националних мањина обезбеде да се мањински језик користи у односима између тих припадника и органа управе. Државама је остављено да саме изаберу одредбе које ће имплементирати на основу објективних мерила, посебних околности и финансијских могућности, као и да саме одлуче за које конкретно језике ће утврдити мере заштите.

Србија је ратификацијом Европске повеље о регионалним или мањинским језицима²¹ заштитила десет језика (албански, босански, бугарски, мађарски, ромски, румунски, русински, словачки, украјински и хрватски језик). Недостаци су што неки језици који су у службеној употреби у Србији (на пример, чешки) не налазе се на овој листи, неки су заштићени иако нису нигде у службеној употреби (на пример, украјински), док неки језици нису ни признати приликом ратификације (на пример, влашки и буњевачки) и не уживају њену заштиту. Даље, нису узете у обзир објективне околности, већ за све језике важи исти приступ (на пример, према мађарском и босанском), па се отвара питање капацитета државе, али и капацитета одређених мањинских заједница (посебно малих, дисперзивних или слабо организованих) да се примене усвојене мере. У будућем периоду потребно је радити и на стандардизацији неких мањинских језика (на пример, влашког и буњевачког) и обезбеђивању једнаких права на образовање припадника тих националних мањина.²²

У оквиру Савета Европе, после доношења повеље, приступило се изради *Оквирне конвенције за заштиту националних мањина*

20) Према дефиницији наведеној у Повељи, регионални или мањински језици су они језици који су традиционално у употреби на одређеној територији једне државе од стране њених држављана који чине бројчано мању групу од остатка становништва и који су различити од званичног језика те државе што не укључује дијалекте званичног језика.

21) *Закон о ратификацији Европске повеље о регионалним или мањинским језицима*, Службени лист Србије и Црне Горе - Међународни уговори, бр. 18 (III), Београд, 2005.

22) Форум за етничке односе, *Мањинска политика и интеграција у Србији - Анализа и препоруке за унапређење мањинске политике и процеса интеграције у Републици Србији*, Београд, 2014, стр. 26.

(1995)²³ која представља први правно обавезујући међународни документ који детаљно утврђује мањинска права, па самим тим и питање мањинских језика. Термин „оквирна” указује да преузети принципи нису директно применљиви, јер је државама остављено да их законски усвоје или не усвоје, имајући у виду интересе мањина које живе на њеној територији, али и националне и државне интересе. У погледу етнокултурних особености, дата су најважнија начела, а то су: унапређење елемената мањинског идентитета (језик, вера, традиција, итд.), равноправност између националних мањина и већинске популације, недискриминација по било ком основу, итд., остављајући државама широка дискрециона права, с обзиром на специфичне околности у свакој од њих. Сви ови принципи могу се примењивати кроз националну регулативу, као и преко билатералних и мултилатералних споразума појединих држава.

Ратификацијом Оквирне конвенције о заштити националних мањина Савета Европе, Србија је преузела бројне одредбе, а конвенција је битно утицала на доношење првог закона о мањинама у Србији. Али, поставља се питање да ли екстензиван приступ, односно бројне преузете обавезе одговарају капацитету и могућностима државе да испуни преузете обавезе.

У оквиру међународних уговора важно место заузимају и билатерални споразуми (са Хрватском, Македонијом, Румунијом и Мађарском) са аспекта унапређења регионалне сарадње по питању мањина у складу са преговарањем и обавезама Србије из поглавља 23 у процесу прикључења Европској унији. Уговори су од посебне важности за припаднике тзв. нових мањина који су са распадом СФРЈ од конститутивног народа постали национална мањина (Срби у Хрватској, Хрвати у Србији и сл.). Недостатак ових уговора је што немају обавезујући карактер, па је због комплексности мањинског питања неопходна својеврсна регионална стандардизација и хармонизација мањинског законодавства која би допринела стабилизацији држава и унапређењу положаја мањина у региону.²⁴

2.2. Национална регулатива

Србија је ратификовањем докумената Савета Европе и других релевантних међународних аката (који су на тај начин постали саставни део националног законодавства), доношењем новог Устава

23) *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Council of Europe Treaty Series, No. 157, Strasbourg 1995, стр. 37.

24) Форум за етничке односе, *Платформа за стратегију интеграције националних мањина у Србији*, Београд, 2016, стр. 42.

и бројних закона који се непосредно односе на питање мањина, недвосмислено показала колики значај придаје заштити мањинских права, а у оквиру њих посебно заштити језичког идентитета.

Службена употреба језика и писма националних мањина загарантована је пре свега *Уставом Републике Србије (2006)*²⁵ који гарантује бројна права и слободе националних мањина у циљу остваривања пуне једнакости и очувања националног и лингвистичког идентитета (чл. 14). Устав Србије припадницима мањина гарантује индивидуална и колективна права, као и утврђивање четири области које су препознате као посебно значајне за очување њихових националних особености: култура, образовање, информисање и службена употреба језика и писма. Припадници мањина имају право на неговање и развијање етничке, културне и верске посебности, приватну и јавну употребу матерњег језика, школовање и информисање на матерњем језику, право на самоуправу, употребу својих симбола на јавним местима (чл. 79) и друго.²⁶

Поред уставних решења, у Србији је 2002. године донет први *Закон о заштити права и слобода националних мањина*²⁷ који регулише заштиту свих мањинских права која су Уставом и међународним споразумима гарантовани. Овај закон унапредио је систем мањинске заштите у Србији пре свега дефинисањем појма националне мањине.²⁸ Успостављен је правни оквир за остваривање индивидуалних и колективних права мањина, па у том погледу мањинска политика представља један од добрих примера у Европи, а закон превазилилази чак и европске стандарде заштите мањина. Кључни и најважнији део закона јесте онај који регулише право на очување посебности припадника националних мањина, као што су: право на избор и употребу личног имена (чл. 9), право на употребу матерњег језика (чл. 10 и 11), право на неговање културе и традиције (чл. 12), право на школовање на матерњем језику (чл. 13, 14, 15), право на употребу националних симбола (чл. 16), право на јавно обавештавање на језику националне мањине (чл. 17) и други.

25) *Устав Републике Србије*, Београд, 2006, <http://www.parlament.gov.rs>, 12/11/2017.

26) У Уставу се налази посебно поглавље о заштити мањинских права које је, због своје садржине и свеобухватности, добило посебне похвале Саветодавног комитета Оквирне конвенције за заштиту националних мањина.

27) *Закон о заштити права и слобода националних мањина*, Службени лист СРЈ, бр. 11/2002, Службени лист СЦГ, бр. 1/03-Уставна повеља и Службени гласник РС, бр. 72/09 и 97/13-одлука УС.

28) Национална мањина је свака група држављана Србије која је по бројности довољно репрезентативна иако представља мањину на територији Србије и поседује обележја као што су језик, култура, национална и етничка припадност по којима се разликује од већинског становништва и чији се припадници одликују бригом да заједнички одржавају свој идентитет, укључујући културу, традицију, језик или религију (чл. 2).

Право припадника националних мањина на употребу свог језика и писма једно је од основних права који чине културну аутономију и одређују положај националних мањина, а које они остварују преко својих представника, односно националних савета.²⁹ Према *Закону о националним саветима националних мањина*,³⁰ национални савети представљају институције у оквиру којих мањине имају право на самоуправу у четири области: култура, образовање, информисање и службена употреба језика и писма. Закон прописује надлежности, поступак избора, начин финансирања националних савета и однос са државним органима.

У систему заштите мањинских права, употреба језика чини важну компоненту очувања културног идентитета и једно од кључних колективних права признатих и *Законом о службеној употреби језика и писма*.³¹ Закон предвиђа да ако удео припадника неке мањине у укупном становништву локалне самоуправе достиже 15% (по резултатима последњег пописа), језик и писмо те националне мањине се уводи у службену употребу.³² То се односи на коришћење мањинског језика у комуникацији са органима јавне власти, управном и судском поступку, приликом издавања јавних докумената, у раду представничких тела, право на топографске називе, и друго.

Одредбе о неговању и развијању културно-језичке посебности налазе се и у законима у области образовања (Закон о основама система образовања и васпитања, Закон о основној школи, Закон о средњој школи, Закон о уџбеницима и др.). У очувању језичког идентитета од великог је значаја да припадници мањина добро упознају свој матерњи језик и културу своје националне заједнице током образовног процеса.³³ Нормативна регулатива Србије познаје

29) Дарко Голић, Јоко Драгојловић, „Службена употреба језика и писма националних мањина“, *Култура пописа*, бр 27, 2015, стр. 222.

30) *Закон о националним саветима националних мањина*, Службени гласник РС, бр.72, Београд 2009.

31) *Закон о службеној употреби језика и писма*, Службени гласник РС, бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 и 30/2010, Београд.

32) Иако закон налаже да јединица локалне самоуправе својим статутом уведе мањински језик у службену употребу, дешава се да се то не изгласа, па је интенција да се у будућем периоду, ако су испуњени законски услови, аутоматски уводи језик и писмо те мањине у службену употребу. Многе локалне самоуправе објективно немају капацитете да то право реализују у пракси., а с друге стране, често и сами припадници националних мањина се одлучују за српски језик јер је издавање докумената, или комуникација са администрацијом много бржа и краћа (што може водити „само-асимилацији“).

33) У зависности од ситуације, то би подразумевало три главна облика образовања: образовање које се остварује кроз извођење целокупне наставе на језику националне мањине, образовање које се остварује кроз двојезичну наставу и образовање које се остварује на српском језику уз изучавање предмета „Језик националне мањине са елементима националне културе.“ Форум

и друге законе у којима се налазе одредбе о заштити културне посебности мањина (Закон о забрани дискриминације, Закон о локалној самоуправи, Закон о избору народних посланика и други), али финансијски капацитети државе не омогућавају у потпуности остваривање концепта културне аутономије мањина заснованог на усвојеним међународним документима и бројним националним законима.

Генерално посматрано, законодавни и институционални оквир заштите мањинских права у Србији, а у контексту тога и заштита и унапређење мањинских језика, у складу је са међународним стандардима, али и поред богате законске регулативе у пракси је остваривање мањинских права обележено одређеним проблемима почевши од неускалађености процедура, нејасне поделе надлежности међу институцијама, па све до политичке инструментализације мањинске политике, како у оквирима самих етничких заједница, тако и у већинско-мањинској сарадњи и комуникацији.

Интегрисаност припадника језичких, верских, националних и културних заједница од круцијалне је важности за добре међуетничке односе, мир, стабилност и функционалност државе. Друштвена интеграција мањина подразумева успешан и остварив концепт културног плурализма који омогућава да припадници мањина сачувају своје етнокултурне особености, да се идентификују са државом у којој живе, да имају поверење у заједничке институције, али и да, с друге стране, држава припаднике националних мањина третира као своје равноправне грађане поштујући њихова људска и мањинска права, а пре свега права на језичку и културну разноликост.

ЛИТЕРАТУРА

- Београдски центар за људска права, *Европска повеља о регионалним и мањинским језицима, Инструменти Савета Европе - људска права*, Београд, 2000.
- Бугарски Ранко, „Пред изазовима вишејезичности”, *Билтен*, 4, Министарство за људска и мањинска права, Београд, 2003.
- Бугарски Ранко, „Језик, мултикултурализам и интеркултурализам”, у: *Стање и перспективе мултикултурализма у Србији и државама региона* (ур. Војислав Становчић, Горан Башић), Српска академија наука и уметности, Институт друштвених наука, Београд, 2016, стр. 111-118.

за етничке односе, *Платформа за стратегију интеграције националних мањина у Републици Србији*, нав. дело, стр. 26.

- Голић Дарко, Драгојловић, Јоко, “Службена употреба језика и писама националних мањина“, *Култура полиса*, бр. 27, 2015, стр. 222-238.
- Ђурић Владимир, Танасковић Дарко, Вукмировић Драган, Лађевић Петар, *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, Републички завод за статистику, Београд, 2014, стр. 76-79.
- Закон о ратификацији Европске повеље о регионалним или мањинским језицима*, Службени лист Србије и Црне Горе – Међународни уговори, бр. 18 (III), Београд, 2005.
- Закон о заштити права и слобода националних мањина*, Службени лист СРЈ, бр. 11/2002, Службени лист СЦГ, бр.1/03-Уставна повеља и Службени гласник РС, бр.72/09 и 97/13-одлука УС.
- Закон о службеној употреби језика и писма*, Службени гласник РС, бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 и 30/2010, Београд.
- Закон о националним саветима националних мањина*, Службени гласник РС, бр. 72, Београд, 2009.
- Ичевић Душан, *Црногорска нација*, Форум за етничке односе, Београд, 1998.
- Радовановић Светлана, „Етничке структуре и матерњи језик становништва“, у: *Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991*. (ур. Светлана Радовановић), Савезни завод за статистику, Институт друштвених наука, Београд 1995, стр. 85-206.
- Радушки Нада, “Национална припадност становништва Србије по попису 2011.године”, *Српска политичка мисао*, бр. 1, 2013, стр. 11-28.
- Радушки Нада, „Међусобна детерминисаност националног и језичког идентитета - демографски аспект”, *Политичка ревија*, бр. 3, 2012, стр. 171-190.
- Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији, Вероисповест, матерњи језик и национална припадност*, Методолошке напомене, књига 4, Београд, 2012.
- Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица, *Службени гласник Републике Србије*, С, бр.109/09 и 46/10.
- Устав Републике Србије*, Београд, 2006, <http://www.parlament.gov.rs>, 12/11/2017.

- Форум за етничке односе, *Платформа за стратегију интеграције националних мањина у Србији*, Београд, 2016.
- Форум за етничке односе, *Мањинска политика и интеграције - Анализа и препоруке за унапређење мањинске политике и процеса интеграције у Републици Србији*, Београд, 2014.
- Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Council of Europe Treaty Series, No. 157, Strasbourg, 1995.
- Kadurrie Elie, *Nationalism*, Blackwell, Oxford & Cambridge, 1994.
- Kymlicka Will, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, Oxford, 1995.
- May Stephen, *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and The Politics of Language*, Routledge, New York, 2008.
- Parekh Bhikhu, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard UP, Harvard, 2002.
- Semprini Andrea, *Multukulturalizam*, CLIO, Beograd, 1999.
- Skutnabb Tove, *Bilingualism or not: The Education of Minorities*, Multilingual Matters LTD, Clavedon, 1984.

Nada M. Raduski

PROTECTING AND PRESERVING OF THE LINGUISTIC IDENTITY OF ETHNIC COMMUNITIES IN SERBIA

Resume

Geopolitical changes and contemporary globalization processes significantly affect the position and stability of each state. At the same time they represent the challenge of preserving national and language identity in the process of international integration. The demographic and economic trends, intensive migration of the population, international politics and European integration processes at the beginning of the 21st century are also greatly contributed to this. The paper analyzes linguistic identity of members of national minorities in the context of the multiethnicity of the Serbian population, with the aim to point out the importance of preserving and using languages and scripts as one of the key minority rights, as well as the importance of multilingualism in order to achieve a successful and sustainable concept of multiculturalism. The mother tongue represents one of the most important census traits for analyzing ethnic population structure and has great significance especially in multiethnic and multilingual countries. An analysis of the population in Serbia according to national affiliation and the mother tongue, based on the 2011 census results, indicate a high coincidence of nationality and language. Disparateness which exists in a lesser or greater extent between these two traits is primarily a consequence of assimilation and integration processes. The empirical research shows that the phenomenon of alterophony is widely present in Serbia, a characteristic of less numerous and dispersively settled ethnic communities.

The ethnolinguistic mosaic of Serbia points to the necessity of full and successful integration of minorities into all segments of society, while respecting the diversity, preservation and improvement of their ethnic, cultural, religious and linguistic features. The status of minorities and their connection with the policy of multiculturalism implies the respect of minority and human rights, and the necessary presupposition of such a society is the building of a civil state, based on the recognition of the institutions of the economic and legal system, as well as the rights to linguistic and cultural diversity.

Keywords: ethnic communities, mother tongue, official use of language and letter, census, alterphones, international agreements, national laws, Serbia

---

* Овај рад је примљен 27. јануара 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.